

Ismertetőm végén nem kívánom említés nélkül hagyni, hogy a könyv kiváló érzékkel megválasztott szövegtükörrel, betűtípussal és illusztrációkkal jelent meg. A szakkönyv kategóriában a „Szép Magyar Könyv” versenyen is indulhat.

MONOK ISTVÁN

Melius Juhász Péter, *Hitviták és könyörgések*, szerk. Oláh Róbert, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei, 2022 (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai), 424 p.

Melius Juhász Péter fáradhatatlan munkássága első összegzésének a Bartha Tibor által szerkesztett *Studia et acta ecclesiastica* című sorozat 1967-ben megjelent második kötete tekinthető: *A Második Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve*. Az ezt követő évtizedekben számos részlettanulmány és főként igényes facsimile kiadványok jelezték a Melius tevékenységének jobb megismerésére irányuló törekvéseket és igényt. Az életmű egészére vonatkozó rendszeres kutatás azonban nem folyt. A most bemutatandó válogatás, amely a Győri János által szerkesztett *A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai* elnevezésű sorozatban jelent meg, reményeink szerint ennek a munkának az origójává válik majd.

A kötet tizenhárom írást foglal magába. Két előszót, Fekete Károly, illetve a szerkesztő Oláh Róbert tollából, ezt követően négy facsimilét Melius műveiből, ezekben összesen Melius hat írása található meg, három magyar és három latin nyelvű. Mind a négy hasonmást egy-egy tanulmány kíséri, a három latin nyelvű kiadványt pedig azok magyar fordítása követi. A szerkesztő célja az volt, hogy ritkaságnak számító, nehezen hozzáférhető Melius művek váljanak közkinccsé. Ám a véletlen úgy hozta, hogy ez a külső, elsődlegesen könyvészeti szempontból összeállt anyag igen jól reprezentálja Melius munkásságának egyik fő területét, a hitvitákat, méghozzá többféle műfajba, magyar nyelvű dialógusokba, latin nyelvű vitairatokba és hitvallásba öntve. Ezekon kívül pedig található köztük egy ugyancsak magyar nyelvű imádságyűjtemény.

A kötet szerkezetét a négy hasonmás négy nagyobb egységre tagolja. Az érdemi ismertetést ezért e négy rész sorrendjében érdemes elvégezni.

Az első egység címe, *Két dialógus és az első magyar nyelvű imádságoskönyv*. Az itt található facsimilében Meliusnak három magyar nyelvű munkája olvasható: (1) *A keresztiének nyomoruságokban való vigasztalalásoknak és könyörgéseknek igaz modgya...* (2) *Az hitről es az kereziensegrwl valo vetekedes*. Megjelentek Debrecenben, Huszár Gál nyomdájában, 1562-ben (RMNy 183). E kettős kiadvány első darabjának második része egy imádságyűjtemény, *Minden fele szwkseges könyörgesnek igaz moggya rövid sommaba*. A nyomtatvány második felében olvasható *Vetekedésnek*, amint azt Oláh Róbert megállapította, társszerzője lehetett Szegedi Gergely, Melius debreceni lelkészártsa.

A facsimile kiadványt három forrásból állította össze a szerkesztő. Az „A” füzet első két levele csupán egy, a 16–17. század fordulója körül készült kéziratos másolatban maradt fenn, amelyet ma az Országos Széchényi könyvtár őriz. Az összesen hatvan levelet tartalmazó nyomtatvány további részei pedig a londoni British Library és a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár egymást kiegészítő példányaiból származnak. A három mű szövegéből kettő, a *Vigasztalás* és a *Vetekedés* betűhű átiratban, a *Könyörgések* pedig mai helyesírással már korábban is megjelent a *Studia et acta ecclesiastica* harmadik kötetében (Debrecen, 1973) Kormos László, illetve Márkus Mihály gondozásában és tanulmányaival. Most azonban egységes formában, a korábbi közlések tévesztéseitől mentesen, összefüggően vált olvashatóvá a teljes 16. századi kiadvány.

Az első egység másik darabja, a kötet szerkesztőjének, Oláh Róbertnek a tanulmánya, *Melius Juhász Péter két dialógusa és imádságai*, összefoglalja a Melius munkájára vonatkozó könyvészeti,

DOI 10.17167/mks.2023.2.295-300

nyomdatörténeti és tipográfiai ismereteket, valamint részletesen foglalkozik a három írás dogmatikai, polémikai és szociáletikai tanulságaival.

Érdeemes kicsit hosszabban elidőzni a két dialógusnál, mivel ezek erős fényt vetnek Melius alkotói módszerére és személyiségére. A *Vigasztalás* a „Kisértet” és a „Bűnös ember” párbeszédét tartalmazza. Alap gondolata, hogy Krisztus panopliája, Krisztus fegyverei, azaz az üdvösség remény-sége vagy sisakja, az igazság mellvasa, a hit pajzsa és a Szentlélek (vesd össze: *Efézusbeliekhez írt levél* 6, 11–17) megvédelmezik a „Bűnös embert” a kétségbeesés ellen a nehéz élethelyzetekben, és megvédelmezik a cégéres bűnök ellen. Ezek miatt már nem fog elesni.

Melius érvelésének legsúlyosabb része – az egész írásban – nyilvánvalóan a számtalan bibliai hivatkozás. Ez legnagyobb mértékben a *Vetekedésben* a Krisztus szájába adott mondatokon érződik. Melius hatásának a stílus erélye és határozottsága a legfőbb eleme. Az erély és határozottság pedig ahhoz kell, hogy saját szavait Krisztus szavaiként merje közreadni. Hasonló eljárás ez, mint a bibliafordítási és bibliacitálási gyakorlatában, hogy a Biblia szövegébe – el nem választva a kanonikus textustól – beleszövi saját kommentárjait, vagy egy-két mondatba sűríti a bibliai szöveg hosszabb egységeit. Igen meglepő és szokatlan ez a magatartás és gyakorlat. De olyan hibátlan a mondanivaló tanításbeli lényege, olyan széleskörű teológiai erudíció és olyan mély belső meggyőződés áll mögötte, hogy sohasem válik hiteltelenné szövege.

Melius gyakorlatilag minden mondat mögé tesz egy vagy több bibliai hivatkozást vagy idézetet. Nem a bibliai szövegből indul ki, hanem azok tanulságaiból, úzusaiából, hasznaiból, vagyis a kísértésekkel szemben a vigasztaló igék tanulságait veti ellen a „Kisértetnek” a „Bűnös ember”. A bibliai hivatkozások főként újszövetségiek, leggyakrabban az apostoli levelek, aztán a zsoltárok, evangéliumok, a próféták és a témának megfelelően Jób könyve.

Míndez arra mutat, hogy Melius dialógusai és bibliafordítási programja szoros összefüggésben áll egymással. 1562-ben jöttek ki a sajtó alól a dialógusok, 1561-ben a Kolossébeliekhez, 1563-ban a Rómabeliekhez írt levél prédikációkban való magyarázata. A dialógusokban tulajdonképpen bibliai kommentárt adott közre Melius, csak éppen a bibliai textusokat nem nyomtatta ki saját szövege mellé.

A második blokk középpontjában Melius Juhász Péter *Apologia et abstersio ecclesiae Debrenciensis a calumnijis, quibus temere apud Academias et principes accusatur*, Debreceni Török (1564) (RMNy 1992) című vitairatának hasonmása áll. Hozzájárul ehhez ennek Salánki József által 1971–1972 során készített, akkor még kéziratban maradt fordítása: *A debreceni egyház védekezése és megtisztítása azoktól a rágalomtól, amelyekkel az akadémiáknál és a fejedelmeknél vádolják*. Salánki fordítását Mikó Gyula és Fekete Csaba most átnézte, javította és jegyzetekkel látta el. A jegyzetelés nagy bőséggel tartalmaz tárgyi, teológiai, nyelvi és fordításbeli magyarázatokat. Míndez a vitairat közreadását lényegében a kritikai kiadás rangjára emeli.

A hasonmást és a fordítást Fekete Csaba tanulmánya vezeti be: *Meliusnak a debreceni egyházat védelmező munkája*. Ebből kitűnik, hogy az *Apologia et abstersio* egy nagyobb hitvitakör egyik tagjának egyik darabja. Matthias Hebler, szebeni lelkész 1563-ban adta ki Brassóban úrvacsorai hitvallását: *Brevis confessio de coena Domini* (RMNy 1891), amelyet az erdélyi szász egyház 1561. évi megyesi zsinata fogadott el. A hitvalláshoz a nyomtatásban hozzá csatolták négy németországi akadémia (Wittenberg, Lipcse, Rostock, Frankfurt an der Oder) megerősítő véleményét. Hebler *Confessiója* tulajdonképpen már válaszirat volt. Dávid Ferenc, Heltai Gáspár és Melius Juhász Péter ugyanis 1559-es váradai tanácskozásukon fejtették ki nézeteiket az úrvacsoráról: *Defensio orthodoxae sententiae de coena Domini* (Kolozsvár 1559, RMNy 153). A végső szövegezését Melius az akkor még helvét felfogást valló Dávid Ferencre bízta, ezért a szakirodalom őt tekinti szerzőnek. Hebler 1563-ban kiadott hitvallására azonban már Melius adta meg a viszontválaszt: *Refutatio confessionis de coena Domini Matthiae Hebler* (Debrecen, 1564, [RMNy 1991]). Ehhez a *Refutatio*hoz csatolta Melius az *Apologia et abstersiót* [RMNy 1992]), amelyben „a királyoknál, a zsinatokon, és a lakosság gyűlésein” (240) méltatlanul felhozott vádak ellen védelmezi a debreceni egyházat.

Az *Abstersio* huszonhárom ilyen vegyes tartalmú vádra, illetve rágalomra (*calumniae*) reagál. Tartalmát ezért itt lehetetlen összefoglalni, de roppant érdekes, sőt izgalmas írás. A cáfolatok során ugyanis előadja Melius, hogy milyen elvek vezérlik a debreceni egyház építésében, ezért akár a debreceni egyház reformációjának kistükréként is felfogható. Először is kijelenti Melius, hogy nem követi Arius és Sabellius eretnekségét, hanem Krisztus közbenjáró voltát mindkét természete szerint elismeri. Ismerteti az úrvacsorai tanítást, nemcsak teológiai, hermeneutikai, fizikai érvekre építve, hanem metafizikai argumentumokkal is megtámogatja főként a katolikus felfogás, a *transsubstantiatio* cáfolása során. Részletezi a szentségek kiszolgáltatásának módját, a velük kapcsolatos szertartási kérdéseket. Leírja a Debrecenben bevezetett liturgiai reformot. Tárgyalja a papi öltözetre vonatkozó nézeteket, a pápista templomok használatának indokait. Foglalkozik a predestináció kérdésével belefoglalva a kárhözatra és üdvösségre vonatkozó problémákat. Meghatározza az említett akadémiaihoz és az *Agostai Hitvalláshoz* való viszonyát. Kifejti Szentírás magyarázati elveit, a törvény és az evangélium fogalmát és kapcsolatát. Megfogalmazza véleményét egy sor gyakorlati és egyéb kérdéstről, mint például a lélekalkuvás, az ördögűzés, egyházkelés, fülbegyónás, beteglátogatás, házassági eskü, elválás, a pestis előli menekülés. Külön figyelemre méltó a szükségyszerűségről szóló fejezet, amely a kor egyik legvitatottabb teológiai-filozófiai közös helyével foglalkozik, határozottan cáfolja azt a gyakori kálvinista ellenes vádat, hogy Isten a bűn szerző oka.

Érdemes kiemelni itt az ígehirdetésre vonatkozó részletet, mivel ebben ragadható meg Melius gondolkodásának és egész munkálkodásának alapja:

Tizennegyedik rágalom: Kiforgatják a Szentírást, és megcsonkítva idézik a bizonyosságokat.

Megtisztítás: ... Mi ... a próféták és apostolok írásait csonkítás nélkül adjuk elő, és híven megtartjuk az egyenes utat (utalás Tim. 2,15-re), és oda illően a maga helyén idézzük az Írások biztonságteteleit, amint azt beszédeink és írásaink mutatják. *Őszinte és üdvösséges lelkiismerettel teszünk tanúságot arról, hogy olyan okos értelmezéssel tárgyaljuk az írásokat*, és nem a többitől elkülönítve, hanem azokkal összhangban, hogy minden jó és kegyes ember megértse, *a mi magyarázataink egyetemeseek*. Mindig közismertté is merjük tenni ígehirdetéseinket, ... úgy véljük, ... hogy *puszta igazságuk és őszinteségük* is annyira *alátámasztja őket*, hogy igazságukkal sokaknak dagályos beszédét felülműlják.

Mindez visszaigazolja azt, ami Melius bibliafordítási és citálási gyakorlatáról megállapítható volt a két *Dialogus* kapcsán. Minden bizonnyal az egyetemesség igényéből és a magas fokú biblicitásból következik, hogy Melius vitaképes volt a teológia és a gyakorlati egyházi élet minden területén: az ígehirdetés, a liturgia, a szentségek kiosztása, a hívek és az egyház kapcsolata, a hívők életének a keresztyén hit alapján való szabályozása. Azaz egységben látta az öt körülvevő teljes életet. Felkészültsége elegendő volt ahhoz, hogy a legkülönbözőbb pletykákra és ferdítésekre alapozott vádakkal szemben állást foglaljon akár a legmélyebb teológiai és filozófiai kérdésekben is, és hogy állásfoglalása következményeit az általa szervezett gyülekezet-egyház gyakorlati életére vonatkoztassa. Ez az egységben látás teszi érthetővé életműve kortárs és évszázadokra nyúló hatását. Ahogy ő maga mondja: „Audeamus testari, nos ea dexteritate et interpretatione tractari Scripturas, ut omnes boni et pii agnoscant catholicas esse.” (Magyar fordítását lásd feljebb). Még egyszer hangsúlyozzuk, Melius nem mondott le a *catholicitas* igényéről.

A negyedik egység magja a Csengeri Hitvallás hasonmása: *Confessio vera ex verbo Dei sumpta in synodo Czengeriana uno consensu exhibita et declarata*, Debrecini ab Andrea Lupino 1570 (RMNy 278). Ezt követi a hitvallás Szabadi István által készített fordítása, *Isten igéjéből vett Igaz*

Hitvallás, amelyet a csengeri zsinaton közmegegyezéssel mutattak be és hirdettek ki. A Csengeri Hitvallás keletkezési körülményeit és kiadás történetét Szabadi István rövid bevezetése ismerteti.

A zsinatot Melius 1570. július 26-ára hirdette meg Csengerbe. Az alkalomra Giorgio Blandratát és Dávid Ferencet is meghívta, akik azonban a fejedelem, János Zsigmond tilalmára hivatkozva nem jelentek meg. A zsinat előzményeit Balázs Mihály bontotta ki legrészletesebben. Az 1569. szeptember–október folyamán Váradon, a fejedelem jelenlétében tartott hitvita után, 1570 tavaszán–nyarán a fejedelem támogatásával nagyarányú antitrinitárius misszió kezdődött a Partiumban és a hódoltságban. Számos helyen került sor vitára a szentháromságtagadók és a református irányt követők között. (*Teológia és irodalom, Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei*, Bp., Balassi, 1998, 11–48). Ilyen körülmények között, amint Szabadi István írja, „a zsinat célja az volt, hogy megszilárdítsa a Szentháromságba vetett hitet, és rendezze a hitvallások és az egyházi rendtartások ügyét” (298). A hitvallás tartalmát Nagy Barna ismertette, valamint elhelyezte a munkát Melius életművében. (*Studia et acta*, II, 267–270). A legmodernebb kiadását az irat keletkezéstörténetének áttekintésével és részletes teológiai elemzésével Csepregi Zoltán tette közzé (*Confessio vera der Synode zu Csenger 1570, in Reformierte Bekenntnisschriften*, Hg. Andreas Müller, Peter Opitz, III/I, 1570–1599, Neukirchen-Vluyn, Neukirche Verlag, 2012). Ezért itt részletes ismertetése fölösleges. Tíz teológiai közös helyről foglalja össze a református tanítást. Az egész irat jól tükrözi a reformáció folyamatának pillanatnyi helyzetét. A helvét irány híveinek egyszerre kell megteremteni önazonosságuk alapjait az antitrinitárius, a katolikus és az evangélikus tanításhoz képest, s ezzel párhuzamosan kell az egyházi élet alapvető szervezeti és gyakorlati problémáival megküzdeni. A *Csengeri Hitvallás* tekinthető a *Debrecen-Egervölgyi Hitvallás* mellett a magyar református egyház második olyan hazai keletkezésű hitvallásának, amelyet a helvét irány hívei alapvetően saját szellemi eszközeikkel hoztak létre. (Vö. CSEPREGI 2012, i. m.).

A mostani facsimile és Szabadi István kiváló új fordításának értékét növeli, hogy mindkettőben megtalálható a János Zsigmond fejedelemhez intézett ajánlás szövege és Théodore de Bèza-nek 1570. március 1-jén, Meliushoz írt levélbeli véleménye a hitvallásról, amelyeket a korábbi kiadások és Kiss Áron fordítása sem közölt. Megemlítenéd továbbá, hogy a *Csengeri Hitvallás* ma ismert egyetlen eredeti példányának függelékében még egy Melius mű található: *Principia quaedam in theologia et philosophia inmota* (RMNy 278). Ennek a hitvallással való szoros tartalmi kapcsolatára ugyancsak Nagy Barna világított rá (*Studia et acta ecclesiastica*, II, 271–272).

A mostani válogatás utolsó része egy kettős Melius mű köré szerveződik: [1] *Institutio vera de praecipuis fidei articulis*. [2] (*Propositiones sumtae ex verbo Dei, et addictae institutionibus Principi Transsylvaniae dedicatis, disputandae contra Helto Francisco Blandatanorum anathemata, Tordae, 21 die Octobris anno Domini 1571*). Debrecini, Andreas Lupulus, 1571. RMNy (1–2) Szabadi István fordításában [1] *Igaz tanítás a hit fő ágazatairól*. [2] *Isten igéjéből vett és az erdélyi fejedelemnek ajánlott tanításokhoz hozzáadott tételek, amelyek a heltofranciskoblandratánusok kárhozatos dolgai ellen kerülnek megvitatásra Tordán az Úr 1571. évében, október 21-én*. Bár a második rész a *Propositio* újrakezdődő füzetjelzéssel csatlakozik az elsőhöz, az *Institutio vera*...-hoz együttes kiadásuk mégis kétségtelen. A fennmaradt egyetlen példány csonka, de tartalmi érvek alapján megállapítható, hogy csupán egy-két levél hiányozhat a teljességéhez.

Az unikumot Nagy Barna felezte fel a genfi Reformációtörténeti Múzeumban, és alapos teológiai elemzéssel egybekötve ismertette a *Magyar Könyvszemlében* (1966, 368–378, lásd még *Studia et acta*, II, 274–278.). A példány különös értékét az adja, hogy címlapján Melius Bezához intézett saját kezű ajánló sorai olvashatók.

A kiadvány megjelenése körül sok a kérdőjel, de ezek tárgyalása előtt érdemes röviden összefoglalni Béatrice Nicollier *Theodorus Beza magyarországi kapcsolatai a levelezése alapján* című tanulmányát, amely bevezeti a hasonmást és annak Szabadi István által készített kiváló fordítását. Beza teljes levelezése 1960 és 2017 között jelent meg hatvanhárom kötetben. Ebből kitűnik, hogy

Beza számos magyar szerző műveinek kiadása körül bábáskodott, közülük ki kell emelni Szegedi Kis István, Károlyi Péter és Szikszai Hellopoeus Bálint nevét, mások mellett levelezett például Dudith Andrással, Károli Gáspárral és Bánffy Borbálával, Thelegdy Miklós feleségével. Rajtuk kívül is számos Genfben tanuló magyar diák neve fordul elő a levelezésében. Vagyis Beza igen sokat tett a kálvinizmus tanainak Magyarországi terjedéséért.

Nicolier adatai szerint Beza már 1569 őszén megkapta az *Institutio vera*... kéziratát Meliustól, de a genfi nyomdászok nem tudták azt elolvasni. 1570. június 18-án Beza még mindig reménykedett abban, hogy Jean Crespinnél ki tudja nyomtatni. Végül a terv nem valósult meg, ezért Melius Debrecenben adta sajtó alá a művet. Ezek a körülmények, mint mondtuk, több kérdést is felvetnek. Az *Institutio vera*...-nak az újonnan trónra lépett Báthory Istvánhoz és testvéréhez, Báthory Kristófhoz szóló ajánlása 1571. június 1-jén kelt, a *Propositionest* pedig az 1571. október 21-re, Tordára meghirdetett zsinaton szánta megvitatásra Melius. Ha a kézirat 1569 őszén már Genfben volt Bezánál, akkor másfél évvel Báthory trónra lépése és két évvel a tervezett tordai zsinat előtt vajon milyen alkalmából írta Melius a munkát? Az 1569-es Genfben elküldött kézirat teljesen megegyezett-e az 1571-ben Debrecenben kinyomtatott változattal? Vajon alkotó része volt-e a *Propositiones*? Valószínűleg nem. Feltehető-e, hogy a függelék már a Báthoryakhoz szóló ajánlás után, tehát 1571 kora őszén írta Melius, kiegészítve vele már két évvel korábban elkészült tanításait? Arról sincs biztos adat, amint már Nagy Barna megjegyezte, hogy egyáltalán megtartották-e 1571 őszén a tervezett zsinatot Tordán, illetve, hogy mire utal Melius a *Propositiones* címében az „anathema” szóval. Valamilyen konkrét antitrinitárius iratra, vagy általában az unitáriusok helytelen tanításaira? Mindezekre a kérdésekre további kutatások deríthetnek majd fényt.

Mindenesetre Melius ajánlása megvilágítja azokat a körülményeket, amelyek között ez a vitairat kinyomtatásra került. Meliustól nem szokatlanul, meghökkenítő a szövege. Először kifejti a fejedelmeknek az egyház iránti kötelességeit. Nekik kell gondoskodniuk a dolgok jó rendjéről a mennyei és szent élet tekintetében. Ezután Akhábbal és főként Saullal példálózva rátér – nem lehet másképpen mondani – a katolikusok szidalmazására. De nem a katolikus tanítást bírálja, hanem főként a papság körében burjánzó szexuális kicsapongást: az erkölcsstelenségnek és a prostitúciónak nincs olyan fajtája – írja –, amely nem található meg az áldozó papok, a szerzetesek és az Antikrisztus lakhelyein. Vagyis a Báthoryakat nem vádolja tévelygéssel, csupán áttételesen utal arra, hogy nem jó papokat követnek. Bármilyen meglepő, de azt lehet mondani, hogy Melius e szövege szerint a katolikusok nincsenek kívül a keresztyén egyetemességen, csupán sok közöttük az életmódbeli visszaélés, és tanításaikban is előfordulnak tévelygések. Az ajánlás befejezéséből aztán kitűnik, hogy az unitáriusokkal szemben sokkal súlyosabb Melius ítélete: „...szükséges, hogy az igaz pásztorokat igaz és keresztyén fejedelmek védjék... De a gonosz és álnok eretnekeket, akárcsak az igaz Illés tette, ki kell vetniük közülünk, mihelyt az eretnekeket elítélték az isteni igazság alapján. Ahogy a franciscoblandratánusokat is gyakran elítélték azért, mert eretnekek és utálatosak, az Antikrisztus szövetségesei.” (399)

Szabadi Istvánnak, a magyar fordítás elé írt rövid útmutatása világítja meg azt a kontextust, amelyben az ajánlás értelmezhető. A *Csengeri Hitvallás* előző évi megjelenéséhez képest a politikai körülmények alapjaiban változtak meg. 1571. március 14-én elhunyt az unitáriusok támogatója, János Zsigmond fejedelem, s az erdélyi országgyűlés ugyanezen év május 25-én a katolikus Báthory Istvánt választotta uralkodóvá. Trónra lépéséhez azt a reményt fűzték a protestánsok, hogy az unitáriusokat visszaszorítja. Báthory ezt úgy érte el, hogy törekedett a homogén, szász lutheránus egyház megerősítésére, a különböző hitvallási irányokat (református és unitárius) követő magyar egyházból pedig igyekezett kiszorítani az unitáriusokat, és velük szemben a reformátusokat erősebb pozícióba hozni. Melius tehát az új helyzethez alkalmazkodva folytatta egyházszerzői tevékenységét.

Az *Institutio vera* az utolsó, példány alapján is ismert mű, amely még Melius életében nyomtatásban megjelent. Bizonyára Báthory cenzúrarendelete és valószínűleg sajtó megromlott egészségi

állapota egyaránt akadályozhatta abban, hogy a korábbi lendülettel folytassa munkálkodását. Alig több, mint egy évvel a Tordára meghirdetett zsinat időpontja után, 1572 decemberében hunyt el.

Az Oláh Róbert által most közreadott kötet két irányban is rálátást nyújt a teljes életműre. Egyrészt a debreceni egyház életének belső építése tekintetében, másrészt a magyarországi, helvét irányú egyház kialakulása, önmeghatározása és önvédelme tekintetében.

Filológiaiilag kiemelendő tanulsága a válogatásnak, hogy Melius számos munkája egy-egy nagyobb hitvitakör része. Ebben a kötetben ilyen az *Abstertio* és a *Csengeri Hitvallás*, de példaként említhető még a Krisztus közbenjárásáról szóló prédikációk is. Sürgető feladat volna e hitvitakörök egyenként való teljes kibontása. Továbbá látható a kötetből, hogy az életműben gyakran ismétlődnek ugyanazok a témák új és újabb megfogalmazásokban, és hogy az egyes munkák tartalma, módszerei, alapelvei szoros kapcsolatban állnak egymással. Szükséges volna ezek egymásra vonatkozásait, összefüggéseit egészében látni, azaz az életmű teljességét ragadni meg. Ezért reméljük, hogy ezt a kötetet továbbiak fogják követni.

Összegzésül az mondható el, ami e kötetből főként a dialógusokból és az *Abstertió*ból tűnik ki, hogy Melius nem mondott le az egyetemesség, a katolicitás igényéről. Fekete Károly ezt így fogalmazta meg a válogatás elé írt bevezetőjében: Melius Juhász Péter „nem egy tan győzelemre viteléért küzdött, hanem az egyház életéért...”

HELTAI JÁNOS

Németh Gábor, *Padányi Bíró Márton könyvtára*, Monok István bevezetésével, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Pesti Kalligram Kft., 2022. 232 p.

„A mi szolgálatunknak nem elmeftatással, eszeskedéssel vagy okoskodással kell lenni... hanem... mélységes alázatosságban, fáradhatatlanul, minden unalom nélkül szüntelenül...” írja Padányi Bíró Márton *Angyali társaságnak szövetsége* (Buda, 1758) című munkájában. Padányi Bíró Márton, a nagy lángon égő, ellentmondást nem tűrő, hitvitázó püspök egész életében elszántan harcolt a katolikus vallás megerősítéséért és a török idők utáni veszprémi egyházmegye újjáépítéséért. Tette mindezt szóval és tettel, új templomok építésével, régiek felújításával, új plébániák szervezésével, nagy hatású prédikációival. Hittérítő tevékenységét azonban nemcsak szóban és írásban folytatta, hanem a képzőművészetet is segítségül hívta, így került Magyarországra Franz Anthon Maulbertsch osztrák freskófestő, akinek képein keresztül is terjeszthette az igét. Veszprémi székhelyét Sümegre helyezte át, még ha a várat nem is sikerült rezidenciájává alakíttatnia, a ferences kolostor mellett álló épületet viszont igen. Itt rendezte be könyvtárát. Padányi Bíró Márton termékeny szerző volt, hitvitáit, szentbeszédeit nagyrészt magyarul vetette papírra, nagyszámú levele is ismert. Számos könyve közül a leghíresebb az 1750-ben megjelent *Enchiridion* című műve, amelyben a protestáns felekezetek, vagyis az ő értelmezésében az „eretnység” megszüntetésére vonatkozó módszerét foglalta össze. E könyvével rosszul mérte föl a politikai erőteret, elvesztette Mária Terézia addigi pártfogását, ami nemcsak pályájának, hanem személyének megtöréséhez is vezetett.

Bíró Márton fáradhatatlan munkáját folytatta Németh Gábor, a Zirci Ciszterci Apátság Műemlékkönyvtárának vezetője, aki több mint húszéves kutatásainak eredményeit foglalta össze a főpap könyvtárának történetével, annak alakulásával és könyveinek sorsával kapcsolatban. A *Padányi Bíró Márton könyvtára* című kötetet az alpolgármesteri köszöntő után Monok István bevezető tanulmánya nyitja meg, felvázolva a 18. század közepén fennálló püspöki könyvtárakat – az esztergomi érsekit kivéve – a Magyar Királyság és Erdély területén. Ezt követően Németh Gábor, a témára vonatkozó szakirodalom mindenre kiterjedő összegyűjtésére alapozva, szélesre tárt horizonton helyezi el a veszprémi püspök gyűjteményét. A főpap életrajzát taglalva a szerző külön alfejezetben emlékezik